’s-Hertogenbosch,
eiland in een onmetelijke zee

HET KOFFIE-TAFELBOEK
34,95 euro

Omgangsstrategieën van de stedelijke overheid en de bevolking van ’s-Hertogenbosch met hoogwater en overstromingen (1740-1995)

Francien van den Heuvel

's-Hertogenbosch, eiland in een onmetelijke zee

Omgangsstrategieën van de stedelijke overheid en de bevolking van 's-Hertogenbosch met hoogwater en overstromingen (1740-1995)

Francien van den Heuvel

Al sinds de stichting van 's-Hertogenbosch in 1185 worstelde de stad met haar waterveiligheid. Dit werd onder meer veroorzaakt door haar ligging aan een knooppunt van waterwegen waar de riviertjes Aa en Dommel uitmondden in de Dieze die vervolgens afwaterde in de Maas. Maar de Maas kampte vaak met een hoge waterstand waardoor afwatering niet mogelijk was. Integendeel!! Ingeval van hoge waterstand loosde de Maas ook water over land via de zogenaamde Beerse Overlaat. Deze groene rivier begon zo'n veertig kilometer oostwaarts tussen Cuijk en Beers waar stukken oevers van de Maas onbedijkt waren gelaten. Hij strekte zich uit tot aan 's-Hertogenbosch en indien afwatering in de Dieze onmogelijk was zelfs tot aan de Langstraat. Uit het feit dat er veel water richting deze stad stroomde, valt al op te maken dat de stad relatief laag gelegen was. Geologische en geografische factoren speelden dan ook een rol in de situatie. Daarnaast maakte 's-Hertogenbosch als vestingstad onderdeel uit van de Zuiderwaterlinie waardoor het militaire belang meerdere malen een inundatie van het gebied rondom de stad vereiste. Ook wogen de defensieve belangen bij het nemen van preventieve maatregelen op het gebied van bescherming tegen het water vaak zwaarder dan het algemene belang van de bevolking. Dit kwam de bescherming tegen het water niet altijd ten goede.

In een tijdvak van 1740 – 1995 werden 's-Hertogenbosch en omgeving 81 keer getroffen door grote en kleine overstromingen. Zestien keer is er sprake van een 'ramp'.

Dit onderzoek gaat dan ook uit van de vraag hoe de stedelijke overheid en de bevolking van 's-Hertogenbosch omgingen met het steeds terugkerende hoog water in de periode 1740 – 1995? Hoe verliep de hulpverlening, werden er preventieve maatregelen genomen en kregen herinneringen aan overstromingen vorm en zo ja op welke wijze?

Uit het onderzoek bleek dat in de achttiende eeuw de hulpverlening vooral lokaal georganiseerd was, gecoördineerd door het stadsbestuur. De stedelijke instellingen regelden dan de daadwerkelijke hulp. Vanaf de negentiende eeuw trad een schaalvergroting op. De coördinatie van de hulpverlening geschiedde voortaan door een provinciale watersnoodcommissie, die voor de uitvoering ondersteund werd door plaatselijke commissies. Hoewel stedelijke instellingen zich bleven belasten met hulpverlening kwamen er vanaf de negentiende eeuw ook nieuwe spelers in het veld zoals de Heilige Vincentiusvereniging van Paulo, het Nederlandse Rode Kruis, het Oranjekruis en het Rooms-Katholiek Huisvestingscomité.

Op het gebied van preventie nam de stad 's-Hertogenbosch die maatregelen die binnen haar bevoegdheid viel. Maar door de complexiteit van het watersysteem en de organisatie ervan was het voor 's-Hertogenbosch onhaalbaar om de waterstaatkundige toestand in zijn totaliteit aan te pakken. Door het besluit van het stadsbestuur in 1880 om de stad middels een stoomgemaal droog te malen en er zo een polder van te maken, werd de lokale overlast weliswaar flink beperkt maar voor de directe omgeving van de stad was dit absoluut onvoldoende. Stad, waterschappen en provincie trokken daarom ook vaak gezamenlijk op om het landsbestuur te overtuigen van de noodzaak tot besluitvorming en uitvoering van grootschalige maatregelen zoals de verlegging van de Maasmond die in 1904 beslag kreeg en de normalisatie van de Maas in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Na de hoogwaterperiodes van 1993 en 1995 groeide het inzicht bij bestuurders en waterbeheerders dat het beteugelen van rivierwater nu een belangrijke oorzaak werd van de wateroverlast. De rivier moest voortaan ruimte krijgen. Een paradigmawijziging die geconcretiseerd werd in het Deltaplan Ruimte voor de Rivieren.

De overstromingen leidden ook tot een breed scala aan herinneringsuitingen; herdenkingsboeken, proza, poëzie, liederen, prenten en later ook foto's, films en radio- en televisie-uitzendingen. Sporadisch werden ook merktekens, die de hoogte van de waterstand toonden, aangebracht in de openbare of privéruimte. Een deel van de verkoopopbrengst van herinneringsuitingen was vaak bestemd voor financiering van de hulpverlening.

Beschouwen wij de preventieve maatregelen op waterstaatkundig gebied dan kan gesteld worden dat deze niet altijd het beoogde doel bereikten. Zo besloot men in 1766 wel tot aanleg van de Baardwijkse Overlaat maar een passend onderhoud van dit gebied werd niet altijd doeltreffend uitgevoerd. De belangen van de diverse partijen sloten niet altijd op elkaar aan zoals in dit geval het belang van het gewest Holland en dat van 's-Hertogenbosch. Echter na de oprichting van de nationale waterstaatsdienst in 1798 en de totstandkoming van het (Verenigd) Koninkrijk der Nederlanden groeiden er langzaamaan nieuwe inzichten op waterstaatkundig gebied. Met de komst van een nieuwe generatie waterstaatsingenieurs rond 1850, onder wie Ferrand en Van der Kun, werden de problemen van de grote rivieren stapsgewijs en systematisch aangepakt. De grote rivieren kregen ieder hun eigen uitmonding in zee en de open verbindingen tussen Maas en Waal werden opgeheven. Echter het effect van deze aanpassing was stroomopwaarts aanzienlijk kleiner dan van te voren verwacht. Na nieuwe overstromingen van de Maas in 1920 en 1926 werd daarom besloten tot kanalisatie van de Maas tussen Grave en Lith. Een onderdeel van deze besluitvorming was

echter wel dat er vanuit Noord-Brabant tweemaal een financiële bijdrage moest worden ingebracht, drie miljoen gulden voor de verlegging van de Maasmond en nog eens *f* 500.000 voor de normalisatie van de Maas. Overigens bracht ook Gelderland *f* 500.000 in voor dit laatste project. Elders in het land was dit niet het geval bij uitvoering van grootschalige waterstaatkundige werken.

Naast de waterstaatkundige verbeteringen aan de grote rivieren kwam er ook steeds meer aandacht voor aanpassingen aan de kleinere waterwegen, waaronder de Dommel en Aa. Provincie, waterschappen en gemeentes zochten de samenwerking op en namen hiervoor de initiatieven. Zij werden hiervoor min of meer gedwongen om de financiering te regelen voor nieuwe, technologische toepassingen zoals een stoomgemaal in de tweede helft van de negentiende eeuw. Uiteindelijk leidde dit tot een fusieproces waaruit steeds grotere waterschappen ontstonden. Anno 2020 zijn er nog slechts twee waterschappen actief in het onderzochte gebied, te weten Waterschap Aa en Maas en Waterschap de Dommel.

Met deze studie wordt een stuk waterstaatsgeschiedenis toegevoegd aan de al rijk beschreven historie van de stad 's-Hertogenbosch. Voor zover bekend is het ook de eerste keer dat de lange termijn omgang met overstromingen van een enkele stad in Nederland uitvoerig wordt beschreven.

Francien van den Heuvel
('s-Hertogenbosch 1956) werkte ruim 38 jaar op het brede gebied van (gemeente-)financiën.

Naast een fulltime baan volgde zij eerst relevante vakopleidingen, waarna zij in 2011 een studie kunst- en cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit afrondde.

Daarna startte zij een promotie-onderzoek naar de omgang van 's-Hertogenbosch met het steeds terugkerende hoog water in de periode 1740-1995.

Auteur Francien van den Heuvel

Omvang 416 pagina's

Publicatie Zomer 2021

ISBN boek 978-94-6240-694-0
Prijs: € 34,95

ISBN e-boek 978-94-6240-695-7
Prijs € 20,00

Uitvoering koffietafelboek

Bureauredactie en opmaak
John Dohmen

Omslagontwerp
Natasja Huijsmans-Van der Sterren

Opmaak commerciele versie:
Ben graphics

Uitgever
Willem-Jan van der Wolf

WOLF PUBLISHERS
Postbus 313
5060 AH Oisterwijk
E-mail: info@wolfpublishers.nl

www.wolfpublishers.eu/waterboek